

ЛІТЕРАТУРА:

1. Правові основи підприємницької діяльності / Під ред. В. І. Шакуна, П. В. Мельника, В. М. Поповича. — К.: Правові джерела, 1997. — 780 с.
2. Бурбело О. А. Комерційне право: навчальний посібник / О. А. Бурбело ; Луганський ін-т внутрішніх справ МВС України. — Луганськ : [б.в.], 1997. — 178 с.
3. Яковлев Ю. В. Суб'єкти підприємницької діяльності — товариства на вірі: монографія. — О., 2002 р. — 184 с.
4. Саниахметова Н. О. Підприємницьке право: Суб'єкти підприємництва. Кредитування. Оренда. Лізинг. Зовнішньоекономічна діяльність. Інвестиції. Антимонопольне законодавство. Захист від недобросовісної конкуренції. Реклама: Навч. посібник, 2-ге вид. — К.: А.С.К., 2002. — 704 с.
5. Коммерческое право: учебник / ред. В. Ф. Попондопуло, В. Ф. Яковлева ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. Юридический и специальный юридический ф-т. — С.Пб., 1998. — 518 с.
6. Правовое положение коммерческих организаций: Учебное и научно-практическое пособие / Под ред. Ю. А. Тихомирова; Гос. ун-т «Высшая школа экономики». Факультет права. — М.: Юридический дом «Юстицинформ», 2001. — 368 с.
7. Державний класифікатор 002:2004 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання», затверджений Наказом Держкомстандарт України «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів, внесення зміни до наказу Держспоживстандарту України від 31 березня 2004 р. N 59 та скасування нормативних документів» від 28.05.2004 р. № 97.

УДК 347.440

І.А. Коваленко, викладач кафедри цивільно-правових дисциплін ННІ права і психології НАВС, здобувач кафедри цивільного права і процесу НАВС

ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТУ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Досліджено загальні положення щодо поняття та змісту цивільно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Обґрунтовано, що цивільно-правова відповідальність є відповідальністю ретроспективною. Метою цивільно-правової відповідальності є не лише поновлення майнового стану потерпілого, а й покарання правопорушника.

Ключові слова: юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність, ретроспективна (негативна) відповідальність, цивільне правопорушення.

Исследовано общие положения понятия и содержания гражданско-правовой ответственности как вида юридической ответственности. Обосновано, что гражданско-правовая ответственность является ответственностью ретроспективной. Целью гражданско-правовой ответственности является не только восстановление имущественного положения потерпевшего, и наказание правонарушителя.

Ключевые слова: юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность, ретроспективная (негативная) ответственность, гражданское правонарушение.

Investigated the general provisions of the concepts and content of civil liability as a form of legal liability. It is proved that civil liability is the responsibility of the retrospective. The purpose of civil liability is not only the restoration of the property status of the victim, and the punishment of the offender.

Key words: legal liability, civil liability, retrospective (negative) liability, tort.

Постановка проблеми. Проблема відповідальності — одна із найбільш складних проблем як загальної теорії права, так і галузевих наук. Зазначимо, що в юридичній

науці, сформувалися дві позиції щодо тлумачення поняття відповідальності. С.Братусь, О.Йоффе, Р.Халфіна та ін. пов'язували відповідальність із застосуванням примусових заходів за вчинене правопорушення (ретроспективна відповідальність). Б.Назаров, П.Недбайло, М.Строгович, В.Венедиктов та ін. розглядали відповідальність як більш ширшу категорію, яка включає в себе не лише негативний (ретроспективний), але й позитивний (перспективний) аспекти. Ретроспективна відповідальність завжди носить реальний характер, оскільки настає за вже скоєне протиправне діяння.

Під змістом позитивної юридичної відповідальності розуміється такий зв'язок, в рамках якого держава, діючи від імені суспільства, формує абстрактний обов'язок всіх суб'єктів виконувати конкретні юридичні обов'язки, в яких якби закладена достатньо широка за обсягом вимога виконання певних правових обов'язків і дотримання правових заборон [1, с.43]. Тобто позитивна відповідальність передбачає свідоме, відповідальне ставлення індивідів до своїх вчинків, способу життя, роботи — тобто, це основа такої поведінки суб'єктів, яка виключає порушення правових приписів [2, с.38-39].

Іншими словами, позитивна юридична відповідальність визначається як сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою. Що ж до ретроспективної юридичної відповідальності, то її можна визначити як специфічні правовідносини між державою і правопорушником наслідок державно-правового примусу, що характеризуються засудженням протиправного діяння і суб'єкта правопорушення, покладенням на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки особистого, майнового і організаційного характеру за скоєне правопорушення.

До ознак ретроспективної юридичної відповідальності віднесено: державно-правовий примус; негативна реакція держави на правопорушення і на самого суб'єкта — правопорушника; покладення на останнього обов'язку перетерпіти позбавлення і несприятливі наслідки за свою протиправну поведінку.

Аналіз основних досліджень. Вагомий внесок у дослідження проблем цивільно-правової відповідальності зробили такі вчені, як: М.М. Агарков, Б.Т. Безлепкін, Д.В. Боброва, С.Є. Донцов, В.В. Глянцев, В.А. Дубрівний, А.М. Ерделевський, Л.О. Красавчикова, М.С. Малейн, М.М. Малейна, Є.А. Міхно, С.В. Наріжний, В.Т. Нор, П.М. Рабінович, Я.М.Шевченко, З.В. Ромовська, А.М. Савицька та інші.

Мета даної статті полягає в тому, щоб з урахування досягнень науки цивільного права, здійснити аналіз та узагальнення правового регулювання такого виду юридичної відповідальності, як цивільно-правова відповідальність, з'ясувати сутність та значення інституту відповідальності у цивільному праві, визначити основні напрямки подальшого розвитку зазначеного інституту для забезпечення проголошеного державою права усіх фізичних та юридичних осіб на захист їхніх особистих немайнових та майнових прав та інтересів.

Виклад основного матеріалу. Існування різних видів правопорушень передбачає і поділ ретроспективної юридичної відповідальності на самостійні види. Існують різні підстави поділу юридичної відповідальності на види. Поширеною є класифікація юридичної відповідальності залежно від галузевої належності правової норми, що порушена. На цій підставі розрізняють: кримінально-правову; адміністративну; цивільно-правову; дисциплінарну, матеріальну відповідальність робітників і службовців та ін. Самостійним видом ретроспективної юридичної відповідальності є цивільно-правова відповідальність. Це відповідальність фізичних чи юридичних осіб за порушення договірних зобов'язань, за завдану шкоду іншим особам. Виникнення цивільно-правової відповідальності пов'язується, перш

за все, із порушенням охоронюваних законом майнових прав та інтересів фізичних або юридичних осіб і полягає у відшкодуванні завданої шкоди або поновленні порушеного стану. Тому, цивільно-правова відповідальність, як правило, носить майновий характер: застосування цивільно-правових заходів призводить до зменшення майнової сфери правопорушника. Підставою для застосування до порушника чужих цивільних прав, мір цивільно-правової відповідальності є скоєння цією особою правопорушення, що містить певні об'єктивні елементи (наявність майнової шкоди, протиправність поведінки, а також причинний зв'язок між ними) та суб'єктивний елемент — наявність вини заподіювача шкоди. Тобто діяння особи повинно містити склад цивільного правопорушення. Цивільно-правова відповідальність настає лише за порушення цивільних прав і обов'язків, і тільки при наявності останніх може йти мова про відповідальність. Якщо ж суб'єкт не наділений сукупністю таких прав і обов'язків, то неможливе і їх порушення, а отже, відсутні підстави притягнення особи до відповідальності. Таке загальне правило.

З огляду на вищенаведене, слід підкреслити, що цивільно-правова відповідальність є одним із видів юридичної відповідальності, і на неї поширюються загальні положення про юридичну відповідальність. Спільним для всіх видів юридичної відповідальності є те, що до порушника чужих прав застосовуються санкції. Під санкцією розуміється передбачений нормами права перелік заходів впливу, які можуть бути застосовані компетентними державними органами до правопорушника.

Розрізняють санкції, що застосовуються галузями приватного і публічного права. Характерним для більшості санкцій приватного права є їх правопоновлюючий, компенсаційний характер, хоча можуть мати місце і штрафи, каральні функції, характерні для публічно-правових санкцій (ст.ст.230, 231, 354 ЦК України). На думку деяких науковців, характерними для більшості санкцій приватного права є їх правопоновлюючий, компенсаційний характер. Публічно-правові санкції, як правило, виконують штрафні, каральні функції. Хоча це дещо умовний поділ, але він відповідає системі й особливостям правового регулювання суспільних відносин галузями приватного і публічного права [3, с.266]. Більшість санкцій, що застосовуються у цивільному праві, законодавець відносить до способів захисту прав та інтересів особи, застосування яких, як правило, не спричиняє для боржника додаткових негативних наслідків майнового характеру, а лише поновлює порушений майновий стан кредитора. Це — визнання права, визнання правочину недійсним при застосуванні двосторонньої реституції, припинення дій, які порушують право, зміна чи припинення прав. До засобів відповідальності належать: відшкодування збитків та відшкодування моральної шкоди. Отже, цивільно-правова відповідальність — це санкції, що застосовуються до порушника у вигляді покладення на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належного йому суб'єктивного цивільного права [4, с.64].

Розглядаючи поняття цивільно-правової відповідальності та санкцій у цивільному праві, слід також наголосити, що питання про сутність санкцій та її співвідношення з поняттям відповідальності і до теперішнього часу залишається дискусійним. Зазначаючи, що санкція безпосередньо пов'язана з вимогою певної поведінки, яка міститься у правовій нормі, О.Лейст зазначав, що у юридичному обов'язку відображено вимогу належної поведінки, а санкція — спосіб державного примусу до виконання (додержання) цієї вимоги, загроза примусом на випадок її порушення [5, с.23]. Стовосом цивільно-правових відносин, О.Красавчиков під санкцією розумів, встановлену законом міру майнових або інших правових невиконаних наслідків для особи, які застосовуються в разі недодержання закону, невиконання прийнятих зобов'язань, завподіяння шкоди або за наявності інших передбачених законом підстав [6, с.13]. Так, зокрема, санкцією в цьому розумінні є

примус до виконання обов'язку в натурі — у разі невиконання зобов'язання передати індивідуально-визначену річ у власність або користування кредиторів, останні має право вимагати відібрання цієї речі у боржника і передати її йому, кредиторів. Таким чином, цивільно-правову відповідальність можна розглядати як різновид санкції, тобто, покладення на правопорушника, заснованих на законі неvigідних правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або в заміні неvigідного обов'язку, новим, або у приєднанні до неvigідного обов'язку нового додаткового.

Покладення на особу нових, додаткових обов'язків як міри відповідальності має місце, зокрема, при пред'явленні до правопорушника вимог про відшкодування ним збитків або сплати неустойки. Так, за договором поставки, укладеного строком на один рік, постачальник повинен здійснювати поставку покупцеві товарів рівномірно однаковими щомісячними партіями. Якщо, наприклад, протягом одного місяця, поставки товарів не було, недопоставлена в цьому місяці кількість товарів підлягає поставці в наступному місяці поточною року за умови, що покупець у встановленому порядку не відмовиться від простроченої продукції, товарів тощо. За порушення умов договору щодо кількості поставки постачальник, крім того, повинен відшкодувати завдані покупцеві збитки і сплатити неустойку, якщо вона передбачена договором. Отже, до основного обов'язку — доставити товари — приєднуються нові, додаткові обов'язки у вигляді відшкодування збитків або сплати неустойки. Мірою цивільно-правової відповідальності є також втрата завдатку однією стороною або повернення його у подвійному розмірі другою стороною. І відшкодування збитків, і сплата неустойки, і втрата завдатку є додатковими (до основного) обов'язками, бо основний обов'язок боржника полягає у передачі майна, виконанні роботи, наданні послуг тощо, і він виконується на еквівалентних та оплатних засадах. Сплачуючи ж неустойку, втрачаючи завдаток або відшкодовуючи кредиторів завдані збитки, боржник не отримує від нього жодної компенсації, отже на боржника покладаються всі неvigідні наслідки порушення зобов'язання.

За ознакою примусу, С.Братусь, пропонував розмежовувати обов'язок, що виконується добровільно, і юридичний обов'язок, що виконується за допомогою державного примусу. На його думку, юридична відповідальність — це виконання обов'язку на підставі державного або привірного до нього громадського примусу, добровільне ж виконання обов'язку, юридичної відповідальності бути не може [7, с.80]. З такою думкою важко погодитись, адже в такому разі не визнаватиметься відповідальністю добровільна сплата боржником сум неустойки чи збитків, які він перерахував на користь кредитора платіжним дорученням, і навпаки, відповідальністю вважатиметься примусове виконання добровільно неvigідного обов'язку.

Підкреслюючи, що обов'язок і відповідальність взаємопов'язані, А.Савицька, правильно відзначила, що цей явний взаємозв'язок не може бути підставою для їх ототожнення в разі примусового виконання обов'язку, в основі якого лежить мета — реальне виконання зобов'язання. За допомогою примусу боржник вчиняє дії, які він добровільно не виконав, і таким чином, досягається мета, що ставилася при виникненні зобов'язання. Цивільна відповідальність виступає як засіб спонукання, стимулювання боржника добровільно виконати свій обов'язок. І якщо порівняти відповідальність і примусове здійснення добровільно не виконаного обов'язку, то останнє виступає як мета, а відповідальність — як засіб [8, с.5-6].

Від цивільно-правової відповідальності як покладення на правопорушника нового додаткового обов'язку або позбавлення суб'єктивного цивільного права, слід відрізняти засоби оперативного впливу (оперативні санкції). Останні не відновлюють початкового

майнового стану потерпілої сторони, а спрямовані на запобігання конкретним порушенням у майбутньому, виконують забезпечувальну функцію, мають застережливий характер і можуть застосовуватися в оперативному порядку односторонньо уповноваженою особою без звернення до юрисдикційного органу. Так, якщо підрядник не приступає своєчасно до виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчити її до строку стає явно неможливим, замовник має право відмовитися від договору і вимагати відшкодування збитків (ст.849 ЦК України). Тут одностороння відмова замовника від договору підряду є засобом оперативного впливу, а відшкодування збитків – мірою цивільно-правової відповідальності підрядника за затримку виконання робіт за договором підряду.

Висновок. Підводячи певний підсумок, слід підкреслити, що цивільно-правова відповідальність має за мету не тільки поновити майновий стан потерпілого, а й покарати правопорушника. Цивільно-правове покарання відрізняється від покарання, що застосовується на підставі норм публічного права. Порівняємо його з кримінальним правом, що є найтипівішим для публічного права: по-перше, майнові стягнення у цивільному праві відбуваються на користь потерпілого, а конфіскація у кримінальному праві провадиться на користь держави; по-друге, цивільно-правова відповідальність може переходити на спадкоємців, тоді як кримінальне покарання має виключно особистий характер; по-третє, порушниками цивільних прав, як і кримінальних, можуть бути декілька осіб, але вони притягуються до цивільно-правової відповідальності як одна особа (солідарна відповідальність); по-четверте, до цивільно-правової відповідальності можуть притягуватися треті особи, які не брали участь у правопорушенні (субсидіарна відповідальність), тоді як у кримінальному праві такого не допускається; по-п'яте, учасники договірних цивільно-правових відносин можуть встановлювати розмір відповідальності на випадок порушення умов договору, тоді як кримінально-правова відповідальність встановлюється законом. Таким чином, сфера застосування цивільно-правової відповідальності набагато ширша, ніж будь-якої іншої юридичної відповідальності, а її форми та види дають можливість потерпілому якнайповніше захистити свої порушені права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базылев Б. Т. Сущность позитивной юридической ответственности // Б. Т. Базылев // Правоведение. – 1976. - № 4. - с.40-46.
2. Богданова М. С. О понимании юридической ответственности в современных условиях / М. С. Богданова // Юрист. – 1997. – № 7. – с.38-39.
3. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов'язання : [підруч.] / С. С.Бичкова, І. А.Бірюков, В. І. Бобрик ; за заг.ред. С. С.Бичкової. – К. : КНТ, 2006. – 498 с.
4. Цивільне право України : [навч.посібн.]. / за заг.ред. І. А.Бірюкова, Ю. О.Заїки. – К. : Істина, 2004. – 224 с.
5. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). / О. С. Лейст. – М. : 1981. – 44 с.
6. Красавчиков О. А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве / О. А. Красавчиков // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. – 1973. – № 4. – с.13.
7. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты) / С. Н. Братусь. – М.: Юрид.лит., 1976 – 140 с.
8. Савицкая А. Суть гражданско-правовой ответственности / А. Савицкая // Юридическая ответственность. – Ленин.ун-т. – 1975. – С.5-6.